

УДК 34.01

Олена Усаченко,*студентка III курсу факультету управління та адміністрування
Міжрегіональної Академії управління персоналом***Ярослав Мельник (молодший),***студент III юридичного факультету
ПВНЗ «Фінансово-правовий коледж»***Марія Мельник,***аспірант Інституту законодавства Верховної Ради України,
юрист I категорії кафедри трудового права
та права соціального забезпечення,
юрист I категорії Центру проблем імплементації
європейського та соціального права
юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка***Ярослав Мельник,***канд. юрид. наук, докторант
Інституту законодавства Верховної Ради України*

«МАЙСТЕР І МАРГАРИТА» – М.О. БУЛГАКОВ: АКСІОЛОГІЯ СВОБОДИ, ПРАВА, ПОЛІТИКИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Статтю присвячено аналізу творчості М.О. Булгакова в аспекті виявлення аксіологічного зрізу у романі «Майстер і Маргарита» таких філософсько-правових категорій, як «свобода», «право», «політика» та «відповідальність». Розкриваються питання ідейно точного розуміння письменником змісту та суті права як феномену, напрямів його розвитку, які сьогодні все більше віднаходять відповідний розвиток у поколіннях права та своє відображення як у національних, так і в міжнародних документах із захисту та охорони прав людини і її основоположних свобод, зокрема, в контексті авторських прав та сімейного права.

Ключові слова: «Майстер і Маргарита», Булгаков, філософія права, авторське право, сімейне право, аксіологія права, – свободи, – політики, – відповідальності.

*«...Рукописи не горять ...»¹
Воланд²*

Постановка проблеми. Михайло Опанасович Булгаков. Як багато потаємного, містичного, прихованого, незвіданого, водночас величного і позасвідомого міститься в цій постаті.

Багатогранність долі, різноаспектність поглядів на життя, широкий кругозір в ідентифікації цінностей, ідей – добра та справедливості, свободи, вміння бачити основу

їх статички та динаміки, розуміння та інтерпретації законів буття людини, наслідків їх невідворотності – всі ці воістину унікальні особливості були притаманні саме цій особистості одночасно. Звісно, як величній людині, насамперед, тому, що Він – Син богослова, письменник, драматург, лібретист, лікар, киянин, випускник медичного факультету Київського імператорського університету Святого Володимира, противник більшовизму і українського національного руху. Він – ідейно неординарна та непохитна

¹ Для довідки: тут і далі цитування із роману «Майстер і Маргарита» М.О. Булгакова мовою оригіналу – російською мовою – Я.М., О.У., Я.М. (мол.), М.М.

² Цитатник... Матеріал із Вікіпедії... [Електронний ресурс]. – URL: https://ru.wikiquote.org/wiki/Мастер_и_Маргарита

у своїй писемній майстерності та стилістиці Постать. Адже призма його світогляду – це відображення *легкої свободи, ілюзорного права, багатогранної політики* за життя та любов, а також *тяжкої відповідальності* людства в доленосному аксіологічному його сенсі.

Написання роману «Майстер і Маргарита» відбувалося в доволі складний час. Вихід його у світ (його оприлюднення) було спершу тривалим та прихованим, відбувалось частинами, що пов'язано з процесом становлення та розквіту комуністичного режиму, формуванням та дією радянської системи права, держави, укорінення в свідомості людини ідеології комунізму, де, як наслідок, хвороблива палітра уявлень про правову культуру та цінності не могли не позначитись на долі держави, духовному та моральному благополуччі її громадян. Власне, позначитись на відповідальності громадян за обраний та сповідуваний шлях. Адже їх наслідки відображаються в сучасній Україні та світогляді її громадян, на жаль, і досі. До сьогодні фактично цей твір не був об'єктом наукового дослідження в конспекті есе з точки зору філософії права, щодо вирізнення та порівняння у світлі становлення демократії та верховенства права, а саме в аспекті вирізнення таких категорій, як свобода, право, політика та відповідальність, з точки зору аксіологічного підходу до розуміння права як феномену. Це, зрештою, обумовлює надзвичайну актуальність обраної проблематики та спонукає нас до дослідження в даному напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звісно, тією чи іншою мірою право, свобода, як і політика та відповідальність, як інститути, як феномени, були у тому чи іншому аспекті предметом дослідження в порівняльно-правовому спрямуванні духовності, їх ідеологічних тайн та сутності, чи то віри в право та філософсько-правового тлумачення цих феноменів тощо. Зокрема, можна вказати на роботи С.С. Алексєєва [1], Г. Бермана [7], Б.А. Осипяна [18, 19] та інші. Проте в контексті есе щодо роману М.О. Булгакова «Майстер і Маргарита», на жаль, дослідження проведени не були.

Метою праці є необхідність проведення аксіологічного аналізу таких універсальних феноменів, як свобода, право, політика та відповідальність, що впливають зі змісту роману «Майстер і Маргарита» М.О. Булгакова, через призму філософії права. Вирішення цих питань дасть можливість не тільки глибше розуміти цінність ідей бачення істинності та вектору розви-

тку права як феномену, але й звернути увагу на ті елементи сталості та незмінності права, свободи, політики та відповідальності, які залишаються актуальними для осягнення свідомістю людини і досі через кристалізацію (чистоту) ідеї їх сприйняття та уявлення людиною як суб'єктом права. Тому відстеження, насамперед, ціннісних орієнтирів бачення свободи, права, політики та відповідальності М.О. Булгаковим в аксіологічному ключі має велике значення, адже процес дослідження вказуватиме й на віддалення чи то наближення сучасного стану права, свободи, політики та відповідальності до досконалості, чи, навпаки, до падіння. І тому розкриття цих завдань, безумовно, частково «оголить нерви» й онтологію їх буття в сучасному глобалізаційному світі з огляду на тенденції розвитку права як феномену.

Виклад основного матеріалу дослідження. «...– О чем роман?...», – запитав Воланд у Майстра... «...– Роман о Понтии Пилате...», – відповів Майстер...» [5] ... Якщо замислитися поволі над цим діалогом, що розгорнувся між персонажами роману, привертає увагу, насамперед, жертва – втрачене благо та – антипод Абсолюту як Творця – постать Воланда. І тому роль останнього у юрисдикційному аспекті задає інтерес читачеві, чим і вводить його в оману щодо того, чи є можливість та спроможність цієї дійової особи відновити втрачене благо, відновити право та вирішити долю Майстра – власне, вирішити по суті те, заради чого (в ім'я чого) був написаний цей роман Майстром – Любові. І це в той час, коли, по суті, такі «благі» можливості у Воланда відсутні в принципі, адже, на його думку, «...каждое ведомство должно заниматься своими делами...» [5].

Аналізуючи творчий задум М.О. Булгакова, варто насамперед вказати на те, що, попри це, сама ідейна структура, а за цим і сутність роману «Майстер і Маргарита» з першого погляду стосується виключно висвітлення хронології подій двох періодів, які наче не пов'язані між собою нічим особливо спільним у порівняльних особливостях розуміння свободи, права, політики та відповідальності, оскільки панували якщо не кардинально різні, то унікальні по-своєму політичні амбіції та правові системи, як і те, що відстежувалося їх принципово різне ідеологічне навантаження. Адже події відбувалися у різні режими та існували кардинально різні ідеї проведення політики управління державою та різне ставлення до права, механізми реалізації прав, свобод та відповідальності людини тощо. Однак все ж таки такі, за

розсудом автора роману, в подалі збігається в контексті чітких паралелей між християнськими, а вслід за цим, і ідеями верховенства права та ідеями ставлення до свободи особистості істинами, їх єдності.

Не важко помітити й те, що автор роману віртуозно влітає єдиним стержнем сталі, але й досі недосяжні для людини та держави з її культурою, її політичною та правовою системою орієнтири істинності буття права, свободи, справедливості, моральності тощо, які автор подає за взірцем у їх чистоті, з огляду на християнські цінності. Це пояснюється тим, що у змісті роману трапляються епізоди одночасного поєднання двох ключових історичних періодів – політико-правових, тоталітарних та деспотичних режимів – систем Римської Імперії та Радянської Соціалістичної Республіки; поєднання взаємовідносин між людиною-громадянином та державою; епізоди, в яких, на величезній швидкості зіштовхуються релігійний консерватизм і свобода реалізації права та їх наслідки – відповідальність; простежується й зіткнення тих стосунків, у яких панує любов та ненависть, де наслідки останньої розбиваються, мов скло, залишаючи домінуючу роль любові, її виправданню; протиставляються стосунки і між Богом та нечистою силою, власне, світлом та тінями, відомим та невідомим; і, що головне (!), відображаються наслідки діяльності людини, творчої, політичної, морально-духовної, правової, та її уподобання з кінцевою відповідальністю за доленосну погіршеність, отступність та подекуди приреченість. Саме тут М.О. Булгакову в поєднанні історичної прози, філософії та сатири вдалось одночасно провести немов би золоту ниткою інтерпретацію статистики аксіології свободи, права, політики та відповідальності як тих цінностей для людини, що надають їй насправді шлях до влади у природі, до виправдання, визначають місце держави саме в її бутті тощо. Причому автор роману не випускає з поля зору характеристику цінностей впливу інших сил на діяльність людини – державної влади, що подається

³ Для довідки: варто вказати на те, що у доктрині теорії держави і права, устоялося на сьогодні декілька найбільш загальних підходів до постановки і вирішення проблеми походження права, а саме, представляються такі два загально філософські підходи як ото – ідеалістичний та матеріалістичний. Див.: [16, с.24]. Тому ми вважаємо, автором роману «Майстер і Маргарита» О.М. Булгаковим розглядається аксіологія свободи, політики, права та відповідальності якраз не так як з точки зору порівняльно-правового аспекту ідеалістичного та матеріалістичного їх буття, скільки прямо в контексті об'єднаних ціннісних та сталих орієнтирів, що випливають із обох теорій.

ним, безумовно, як в *ідеалістичній*, так і в *матеріалістичній*³ площині її походження, а також впливу політики влади на людину, її суб'єктивні права та свободу, визначення цінностей, які вказують та фіксують шлях становлення правопорядку та законів взаємовідносин буття у політико-правовій сфері організації влади.

Разом із тим такі вкраплення відбивають і доволі складний, але потрібний для висвітлення інший аспект – цілком очевидну «застиглу» кризу проблем, що і досі простежується в праві, політиці, відповідальності. Власне, тих проблем, які людство намагається поспішно врегулювати чи то виправити, шляхом доведення до досконалості основних правових регуляторів, вироблення відповідної культури, тощо. Як думається, саме це й вказує на сучасну симптоматику недосконалості та фатальності їх самих. Адже й досі не подолано та не зникли «з лиця землі» такі явища, як «... сепаратизм, імперіалізм, тероризм, фундаменталізм, расизм, деспотизм, фашизм, екстремізм, фанатизм, громадянська війна, переворот, путч, священна війна, талібан, Аль-Каїда, джихад, тиранія, диктатура, військова хунта, однопартійні режими, поліцейські держави, мафія, Каморра, якудза, терорист-смертник, вбивство честі, організована злочинність, бандитизм, система постійної корупції, «паралельне суспільство», тіньова економіка, відмивання грошей, наркокартелі та синдикати, піратство, торгівля людьми і т.д. Все це звучить як сценарій фільму жажів, але це реальність, – зазначає Пітер Гіллес, – яку ми можемо кожен день спостерігати...» [9, с. 39], – власне все те, що виявляється в насиллі, злі тощо, учасниками яких є одночасно і держава (як *квазі-суб'єкт*), і самі люди чи то окрема людина.

За схожих до болі негативних проявів «не-культури» у діяльності людини М.О. Булгаков подає у романі цитату від такого одіозного персонажу, як Воланд, який, поставши перед людьми через тисячоліття в очікуванні змін, змін, що повинні були відбутися у подоланні добром зла, вдивлявся «в натовп людей» у Вар'єте під час свого виступу. Після чого він промовив: «...Скажи мне, любезный Фагот, – как по-твоему, ведь московское народонаселение значительно изменилось?... Ты прав. Горожане сильно изменились, внешне, я говорю, как и сам город, впрочем. ... (курсив наш – Я.М., О.У., Я.М. (мол.), М.М.)» [5]. Відтак Воланд через епізод додає: «... – Ну, что же, – задумчиво отозвался тот, – они – люди как люди. Любят деньги, но ведь это всегда было... Человечество любит деньги, из чего бы те ни были сделаны, из кожи ли, из бумаги ли, из бронзы

или из золота. Ну, легкомысленны... ну, что ж... и милосердие иногда стучится в их сердца... обыкновенные люди... в общем, напоминают прежних... квартирный вопрос только испортил их... – ...» [5]. Адже, по суті, у цьому міститься очевидно низка неоднозначних висновків про несправедливі закони, що й досі панують у побуті людей, про державу, яка, керуючи тими чи іншими правовідносинами, зіштовхує людство у прірву. І все це «панує» вже протягом чи не всієї історії його існування, закладаючи підґрунтя для подальшої хибності та недосконалості, причерненості визначення основних ціннісних пріоритетів для людини у реалізації нею свободи, права.

І, тут, як думається, недарма автор роману задіяв саме персонаж Воланда в постановці одного питання, яке імпонує вищесказаному. Оскільки кому ж, як не йому, Смертельнику, слід піддавати сумніву будь-які процеси, що постають перед свободою вибору у діяльності смертним людям. І це природно, адже сумніви належать саме людині, оскільки їй і належить завдання-властивість ідентифікувати правильність, власне – істинність, неприйнятність того чи іншого предмета або ж об'єкта в досконалості, довершеності, тобто досягнення впевненості – своєрідної чистоти на істинність. Адже Б.А. Осипян справедливо та доволі концептуально зазначає, що без святості не може бути істини і справедливості (юстиції, «тобто оцінки, правосуддя свого роду – Я.М.»), адже істина завжди свята, вона від Бога, а Бог завжди святий, чистий, світлий, благий та прекрасний [18, с. 84]. Звідси слухними є тези М.О. Булгакова, використані ним у романі, про те, що «...Все буде правильно, на цьому постронен мир...» [5]. Адже інакше важко уявити реалізацію будь-якого закону природи проти її волі, проти волі світобуття, волі Бога.

Разом із тим М.О. Булгаков зовсім не випадково висвітлює й епізоди з доказами самого буття Божого, чи то пропонує їх читачу для міркування, осмислення. Водночас методологічно правильно подано читачу й те, що навіть сам Воланд задається питанням про його існування чи то, скоріш, навіть про його участь у страшному суді, здійснюваному Понтієм Пілатом, із подальшим розп'яттям. Адже інакше виходить, що немає і його самого, оскільки не має ані добра, ані зла, як і не існує справедливих та несправедливих законів у державі чи то в праві недосконалостей, як і не існує свободи, не існує нас самих. Ще Ціцерон писав, що «несправедливий закон не створює права» [15, с. 3], проте такі закони все ж таки формально мають місце. Це й демонструє М.О. Булгаков у своєму романі. Але вони не дієві, адже «право – воно живе, і

саме в цьому його сила – третього не дано. В іншому разі – його немає (Я.М.)». Тут і простежується основна цінність – життя як можливість (право) діяти (свобода) задля досягнення довершеності людини над прекрасним (політика), в іншому разі настає припинення відносин, їх смерть (відповідальність).

Водночас релігійний аспект буття права, свободи, політики та відповідальності, як уявляється, задіяний влучно автором роману та є вкрай доречним і тому виправдовує себе і з тієї точки зору, що в контексті діалектичної філософії надається можливість і справді відстежити генетично-причинні зв'язки між такими елементами, як (власне, за ієрархією – Я.М. (мол.), О.У., М.М., Я.М.): (1) філософія, мораль, релігія; далі – (2) право; (3) політика; (4, 5) торгівля ...; (6) матеріальне виробництво [11, с. 287]. Отже, як видно, місце релігії тісно поєднується з морально-етичним складником, слідом за чим іде рівень правосвідомості. А сам «моральний і духовний процес сприяє розвитку людини як правової істоти і розвитку правової реальності» [17, с. 63]. Водночас саме релігія є тією ціннісно-нормативною системою, на думку Б.А. Осипяна, яка відображає духовно необхідний, субординаційний та координаційний службовий зв'язок людини зі своїм Творцем через любов та віру в Нього, яка, зрештою, допомагає їй сприймати життя в цьому світі у всій його цілісності та повноті. При такій повноті життя навіть окремі дії людини та суспільства починають набувати конкретного сенсу та найвищої цінності у формі святості [18, с. 85]. Отож, саме цей релігійний зв'язок констант права, свободи, релігії був покладений в основу роману М.О. Булгаковим, що дало можливість у цьому процесі одночасно окреслити святість дій свободи вибору як надану Богом данину для доведення до досконалості та їх довершеності.

Варто прислухатись і до думки Г.Бермана, який у своїй праці «Віра в порядок» зазначає, що без святості жодний примус не може бути дієвим, оскільки без святості самі органи державного примусу будуть корумповані, тобто духовно і морально зіпсовані. [7, с. 285; 18, с. 85]. Тут і пояснюється постійна легітимізація сучасного права, серед якої К. Горобець вбачає те, що це питання насамперед потребує його ціннісної обґрунтованості, актуальності для кожного суб'єкта права [8, с. 57]. І це дійсно так, адже кожна людина спроможна по своєму, унікально інтерпретувати ті чи інші соціальні, правові та духовні цінності. Тому доволі точною є думка даного дослідника про те, що сьогодні, по суті, якраз і відбувається синтез позитивістських та природно-право-

вих концепцій права, оскільки жодна з них не спроможна повно та послідовно розкрити всі грані права та правової реальності, вивести таке розуміння права, яке би дійсно описувало те право, яке існує в житті суспільства [8, с. 17]. Саме в такому ключі і постає необхідність сприйняття роману «Майстер і Маргарита», власне, через синтез позитивістських та природно-правових концепцій розуміння права, демонструючи у ньому пошук тих цінностей, які призводять до знаходження істини, але й загалом наголошуючи і на самій інтерпретації цієї суті бачення проблеми самим М.О. Булгаковим. Адже автор, очевидно, цілком добре би розумів і те, що нині, як і в ті часи, «...тільки механіко-інструментальною дією закону неможливо вирішити ряд глобальних проблем: проблему ядерної війни, забруднення навколишнього середовища, расових, релігійних, національних конфліктів, безробіття, п'янства, наркоманії, гомосексуалізму, проституції та інших таких собі «злочинів без жертв»» [18, с. 85].

Отже, із вищенаведеного випливає, що М.О. Булгаков у романі вдало і доволі віртуозно виводить тематику твору із макро-рівня (широкого контексту проблематики права, свободи, політики та відповідальності) у мікро-рівень. Власне, пропонує, по суті, читачу той рівень правовідносин, які складаються між чоловіком та жінкою, демонструючи при цьому очевидну недосконалість їх стосунків та подекуди одночасну їх приреченість та невідворотність трагізму. Утім охопленість цих стосунків категорією *любові* надає вже зовсім іншого ідейного забарвлення суті та змісту роману, де роль Понтія Пілата відсувається на вторинний, наче механічний план. Де сам Воланд постає не чим іншим, як гвинтиком на тлі палаючого кохання між Майстром та Маргаритою, між їхньою свободою, красою стосунків. Тому на перший план якраз і висуваються питання основи основ не тільки біблійних постулатів та моно-норм щодо потреби любити ближнього, але й духу будь-якого справедливого закону, що зводиться у ранг верховенства права, власне Любові – тієї категорії, заради якої і здійснюються всі починання та погірхи (проступки), заради якої і діє можливість у досконалості, в довершеності та унікальності людини, її свободі та відповідальності.

Такий зв'язок сьогодні, як не дивно, дістав своє нормативне закріплення і в сімейному законодавстві з огляду на зміст ст.ст. 1, 55, 150 СК України [21] тощо. До прикладу, деякі дослідники цієї категорії (любові) зазначають, що така не тільки є сімейно-правова правовою конструкцією, але й витікає з правовідносин, які є приватноправовими,

однак така, надає можливість забезпечити фундамент для існування її в публічному праві через поширення її на суспільство, державу, чим проявляється через усвідомлену потребу сприяння розбудови «добробуту», досягнення «турботи», «підклубання» про інтереси держави; займає особливе місце у структурі системи сімейного права, оскільки притаманна загальним засадам, що підкреслює архімету для врегулювання сімейних правовідносин через відповідні інститути, належить до немайнових благ, чим зводиться у ранг об'єктів сімейних правовідносин та є елементом змісту деяких сімейних прав та обов'язків [14, с. 69-70], чим і пояснює своєрідну *тайну сім'ї, тайну сімейного права* як регулятора [13, с. 49-50], і цілком очевидно, що й окреслює мету діяльності людини у правовому просторі, в силу чого і відбувається кристалізація права, досягається його досконалість.

Отже, слід погодитись із думкою Б.А. Осипяна в тому, що «...правопорядок сам по собі набагато є стабільнішим там, де панує більше істинної віри та любові людини до Бога та своїх ближніх, стабільних добрих уподобань та поглядів, де панує правомірно діюче законодавство..., своєчасне та чітке його виконання, своєчасне відновлення порушеного права, необхідне та достатнє покарання правопорушників, як і ефективна соціальна профілактика правопорушень...» [18, с. 153].

Тому жага вибороти свободу любові, що спостерігається між Майстром та Маргаритою, тотально позначається не тільки на відносинах буття чоловіка і жінки, але й у цілому відбиває наслідки на відносинах у соціумі, державі тощо. Адже Маргарита через роман, що був написаний та погублений чиновниками-критиками, по суті, прямо втручається не тільки у приватне життя тих чи інших дійових осіб роману, але й звертається до потойбічних сил, до «іншої» влади, яка відстоює, по суті, ідейну тематику боротьби з духовним та божим промислом через їхні антиподи – зло, злидні, насилля, смерть, заздрощі, руйнацією відображеного у романі світу «Ісус – Пілат», ціль якої – нівелювання любові як категорії, як інструменту досягнення істини, чого у принципі не можуть досягнути ані прибічники потойбічних сил, ані державний апарат зі своїм примусом, адже останній і складається з людини, цінності для якої залишаються докорінно, по суті, не змінні.

Водночас на мить із правової точки зору можливо уявити й суть та непохитність будь-якої авторської позиції, власне думки та авторського права, їх невід'ємність від особи носія, універсальність та довершеність, над-

природність та нематеріальність, а слідом за цим – і нетлінність. Адже такі права-можливості надані людині природою і дістають своє вираження в унікальності таланту, а з іншого боку, обов'язку титанічної розумової праці людини над собою, і причому незалежно від державної волі, її політики чи то режиму.

Усе це підтверджується та знаходить своє місце якраз і сьогодні, адже зміст особистого немайнового авторського права і криється, очевидно, у тому, аби людина мала можливість на визнання себе творцем (автором), мала право на недоторканність твору, мала право на оприлюднення твору, мала право на відкликання твору, право на опублікування тощо. Усе це якраз і знайшло на сьогодні своє відповідне нормативне закріплення у змісті ст.438 ЦК України [22] та ст.14 Закону України «Про авторське право і суміжні права» [20] та низці інших міжнародних документів.

Звісно, слід враховувати і те, що «...право, як і держава, виникає під впливом економічних, політичних, соціальних та інших процесів. ...» [15, с. 19]. Водночас вважається, що «...історія демократизації права – це історія боротьби за певні права. Починаючи з учень стародавніх мислителів (Платона, Аристотеля, Полібія та ін.) і до наших часів філософи, соціологи, політики, правознавці осягнули сутність, проблеми реалізації та захисту прав людини, окреслили її історичні межі та сучасні виміри...» [15, с. 18]. Самі ж правові конфлікти виникають тільки в межах тієї поведінки, що передбачена в законі. При цьому способи упорядкування конфліктів мають насильницький, а не компромісний характер [6, с. 72].

А сутність діяльності людини як у правовому, так і політичному просторі зводиться до того, що вона за природою вільна настільки, «...що насильства над її свободою не може зробити ніхто – навіть Бог. Він може змінити характер дії людини, але не може відмінити саму свободу людини, бо, відмінюючи її, Бог змінює її природу, і людина перестає бути людиною ..» [6, с. 25]. Адже, як справедливо зазначає А.О. Івакін, важливою умовою свободи є спроможність та можливість усунути зовнішній примус. Але це ще не вся свобода. Це свобода «від». Але є ще свобода «для». І куди в такому разі піде людина, звільнившись від рабських цепів, чим вона займеться в житті? І тут можливо усвідомити спінозовське визначення свободи як усвідомленої необхідності [11, с. 310]. Водночас, маючи свободу дій, людина є відповідальною за ці дії. Термін дії застосовується для вираження свободи взагалі [6, с. 31].

На одній зі сторінок роману М.О. Булгаков демонстративно наводить цитату персонажу Іешуа Га-Ноцрі (власне Ісуса: «..вся-

кая власть являється насилієм над людьми. Настанет время, когда не будет власти ни кесарей, ни какой-либо иной власти. Человек перейдет в царство истины и справедливости, где вообще не будет надобна никакая власть...» [5]. Враховуючи доктрину верховенства права, динаміку розвитку та його кристалізації, прагнення сучасного суспільства вихолостити з норми права та правової свідомості з наближенням до межі досконалості, можна припустити, що якраз й інтерпретовані М.О. Булгаковим у цьому романі біблійні переконання видаються найбільш яскравим взірцем демонстрації тандему щодо напряму розвитку сучасної ідеологічної правової та культурної політики. Адже тут письменник, запозичуючи з біблійної сутності взаємовідносин між людьми та державою, переймається насправді питанням кінцевої мети ідеології буття людини та наданих їй інструментів для подолання смерті – свободи, права та політики. Адже теза С.С. Алексєєва довершує алгоритм тандему відповідальності за пасивність у досконалості, де вчений переконаний, що, як наслідок, «...право не прощає. Право мстить за своє потурання...» [3, с. 15]. Цим самим яскраво підкреслюється той факт, що саме свобода використання наданих у житті людини можливостей зумовлює той шлях, який вона повинна спокнути, кристалізувавши свою свідомість у розумінні досягнення істинності розуміння природи, природи, по суті, верховенства права.

Втім, з іншого боку, С.С. Алексєєв відстежує і певний парадокс, який виникає в методологічному значенні між правом та владою, зазначаючи при цьому, що влада, а особливо політична, державна, яка і «робить» «право правом», водночас постає тим явищем, яке певною мірою є несумісним із нею, оскільки постійно вступає з ним у протиборство подекуди у ролі невластивого та гостро ворожого фактору [4, с. 73]. Адже зрозуміло, що сутність будь-якої держави обмежується таким плюралізмом підходів, де вона постає як організоване насильство та, з іншого боку, як спосіб забезпечення загального блага [16, с. 33]. Отже, можна погодитися з думкою О.А. Івакіна в тому, що сучасна держава ще дуже далека від того, щоб ми могли її називати духовним організмом, але доволі важливою є одна тенденція, а саме: сама тенденція розвитку, яка вказує шлях розвитку сучасних проблем державної конструкції, є шляхом до повного та конкретного гуманізму [11, с. 289].

Деякі автори-дослідники підходять дещо по-іншому до проблематики відповідальності. Вони вважають, що відповідальність існує як відповідь людини світові та виникає, мабуть, чи не з появи самої людини як

Номо sapiens. Сутність ж відповідальності людина почала відчувати й уявляти з давніх давен, починаючи зі встановлення перших мононорм і табу. Відповідальність полягала в покаранні за порушення табу, а також специфічній обрядовій або ритуальній відповіді в ранніх віруваннях [6, с. 34].

Як уявляється, це все спонукає до того, що цінності в рамках комунікативної дії людини завжди відіграють ключову роль. Адже вони, на відмінну від поглядів, установок, переконань тощо, виражають те спільне, що дає змогу досягнути взаєморозуміння в рамках життєвого простору. Саме тому намагання суб'єкта бути визнаним, почутим у правовому полі нерозривно пов'язане з необхідністю визнання та розуміння тих цінностей, які існують у конкретній правовій системі. Визнання цінностей правової сфери є ініціюванням розуміння і досягнення компромісу [8, с. 58], а тому і спонукає людину постійно змінювати невідгідне для неї правове навантаження, вишукуючи найбільш оптимальні шляхи для мінімізації відповідальності. Така структура притаманна і праву, і політиці, і свободі, як, власне, самій відповідальності. І тому, як вважається, саме «...перспектива посмертної розплати має спонукати людину прагнути до вищого блага, ідеального, неземного, а для цього потрібно від збочених земних благ. Звідси існує платонівський аскетизм, заклик до вивищення душі за допомогою очищення від земної «скверни». Найважливішу роль у вивищенні душі Платон відводить заняттям філософією, завдяки якій відбувається очищення (katharsis), позбавлення людини пристрастей, вад і зла» [10; 6, с. 19].

Водночас О.А. Івакін, задаючись питанням про те, як людина буде переробляти світ, зазначає, що наразі вона це робить вкрай негативно, по суті, формально. Адже вона змінює, переміщує речовину та енергію, не замислюючись над наслідками здійсненого. Оскільки інакше – смерть, у кращому разі – деградування людини, невиконання нею своєї місії, сутності (ідеї) [11, с. 319]. Утім із цим можна погодитись тільки частково, адже візьмемо до уваги момент із поваленням комуністичного режиму, який себе не виправдав. А в інтерпретації діалогу дійових осіб роману – Воланда і Берліоза, що відбувся на Патріарших, під липами, перший вказав Берліозу на те, що останньому відріжуть голову. На диво, Берліоз запитав: «...– А хто именно? Враги? Інтервенти?...», на що Воланд відповів: «...– Нет, – русская женщина, комсомолка...» [5]. Таким чином, по суті, комунізм як ідеологія, як політична сила та його режим був приречений. Знищили його ніякі не чужинці, а самі ж громадяни цієї ж країни. І хоча комуністичний режим, як

слухно зазначив С.С. Алексєєв, був безпрецедентним за своїм підступництвом і наче зовні побудованим на дуже світлих та гарних, вистражданих людьми та нерідко соціальних лозунгах (щодо «царства свободи», «щастя усіх працюючих», «справедливості», тощо), водночас його режим включав радикальний революційний романтизм, який зрештою зіграв підступну роль в житті нашого суспільства, в тому числі і в юридичній сфері, надавши вже у післясталінський час не властиві праву місію і риси (радянський правовий романтизм) [2, с. 21].

Не можна не взяти до уваги думку Б.А. Осипяна про те, що поряд з іншими правоутворюючими факторами можуть бути наявні також й ідеологічні та навіть такі, як грубе фізичне насильство та примус із боку владотримувачів, оскільки всіяка, навіть тимчасова та неправомірна, влада все ж таки є силою, яка нав'язує свій порядок та режим. Ученний-дослідник зазначає, що моральні та духовні правоутворюючі фактори впливають на світогляд, правосвідомість та поведінку людей через їхні конкретні потреби, інтереси (як усвідомлені потреби) та волю, будь-яка діяльність людей так чи інакше пов'язана з потребою задоволення тих чи інших вроджених чи то соціально набутих потреб та інтересів [18, с. 147]. А коли таких держава не задає в ідейній істинності, правовій визначеності та досконалості, висновок один – приреченість, смерть ілюзорної свободи, права, політики, держави.

Натомість все ж таки як в аспекті з оціночною категорією любові у сімейному праві, так і з огляду на розвиток доктрини авторських прав у доктрині права письменник М.О. Булгаков віднайшов нормативну цінність закріплення природних прав людини державою, їх визнання, визначив їх непохитність, зазирнувши при цьому з упевненістю в сьогодення, в сьогодення розвитку права, що знаходить своє відображення, зокрема, і в конвенційному механізмі захисту прав та свобод людини [12].

Висновки

На підставі викладеного ми можемо з очевидністю вказати на те, що ідеї автора роману «Майстер і Маргарита» М.О. Булгакова і справді відбивають основоположні ідеї руху духу верховенства права. Адже у цьому його творі демонструється одночасно чіткий підхід до статистики зрізу основоположних правових категорій, їх розуміння. Тут, по суті, на унікальному рівні, попри те, що автор не був юристом, його бачення проблематики права як феномену ідейно вражає, віддзеркалюючи при цьому надтонкі ціннісні деталі та орієнтири у свободі, праві, політиці та відповідальності. І все це оцінено як

у період радянської системи, так і у період розвитку римського права. Самі ж епізоди роману та персонажі тісно поєднані з реалістичним буттям практичних ситуацій, що мають місце у праворозумінні й досі. Адже такі, як калька, накладаються на основні алегоріями аксіоматичного змісту, які пронизані вічними категоріями, здавалося б, для досконалості – свободи, права, політики та відповідальності, а отже, «...Рукописи не горять...». І тому ідейна істина роману, як наслідок, здійснюється стрімко вгору у правді над потаємним, розкриваючи його до основи і досі. Адже все-таки насправді слід додати, що «... світло за своїми властивостями відбивається від предметів, роблячи їх видимими, але водночас не маючи можливості проникнути у саму матерію предмета, у потаємне, через неможливість матеріального і духовного об'єднатися самостійно в природі, – це належить тільки людині... чим більше вона пізнає матерію, тим швидше зникають перепони до розкриття нематеріального (духовного) світу, тим скоріше відбудеться доступ світла до потаємного, а властивість «відбивання» зникає, набуваючи при цьому ознак світла – істини. Звісно, саме душа (психіка, свідомість) людини є ефірним інструментом до пізнання матерії... (Я.М.)», пізнання справжніх цінностей ідей свободи, права, політики та відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С.С. Тайна и сила права. Наука права: новые подходы и идеи. Право в жизни и судьбе людей / С.С. Алексеев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2009. – 176 с.
2. Алексеев С.С. Собрание сочинений : в 10-ти т. / С.С. Алексеев. – М.: Статут, 2010. – Том 4: Линия права. Концепции. – 544 с.
3. Алексеев С.С. Собрание сочинений : в 10-ти т. / С.С. Алексеев. – М.: Статут, 2010. – Том 5: Линия права. Отдельные проблемы концепции. – 549 с.
4. Алексеев С.С. Собрание сочинений : в 10-ти т. / С.С. Алексеев. – М.: Статут, 2010. – Том 7: Философия права и теория права. – 520 с.
5. Булгаков М.А. Мастер и Маргарита [Электронный ресурс] / М.А. Булгаков. – Режим доступа : <http://masterimargo.ru/book.html>.
6. Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія : монографія / [І. Безклубий, С. Бобровник, І. Греценко та ін.]; за заг. ред. І. Безклубого. – К.: Грамота, 2014. – 448 с.
7. Berman H.J. Faith and Order: The Reconciliation of Law and Religion. By Harold J. Berman. Atlanta, Ga.: Scholars Press, 1993. – 401 p.
8. Горобец К.В. Аксиосфера права: философский и юридический дискурс : монография / К.В. Горобец. – Одесса: Фенікс, 2013. – 218 с.
9. Гиллес П. О теме Московской конференции Международной ассоциации процессуального права / П. Гиллес // Гражданский процесс в межкультурном диалоге: евразийский контекст : Всемирная конференция Международной ассоциации процессуально-
- го права, 18 – 21 сентября 2012 г., Москва, Россия : сборник докладов / под ред. д.ю.н. Д.Я. Малешина; Международная ассоциация процессуального права. – М.: Статут, 2012. – С. 33–40.
10. Демидов А.Б. Феномены человеческого бытия : учебное пособие [Электронный ресурс] / А.Б. Демидов. – Минск: ЗАО Изд.центр «Экономпресс», 1999. – Режим доступа : <http://psylid.org.ua/book/demid01/txt07.htm#2>
11. Ивакин А.А. Диалектическая философия : монография / А.А. Ивакин. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Транс Лит, 2007. – 440 с.
12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950 [Электронный ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступа : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
13. Мельник Я. Я. До питання про тайну сімейного права: філософсько-правовий аспект окреслення аксіології та онтології категорії «любові» / Я. Я. Мельник, Я. Я. Мельник (молодший) // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Європейська традиція в міжнародному праві: реалізація прав людини» (6-7 травня 2016 року) ; Факультет права, Паневропська Висока школа. – Братислава, Словацька Республіка, 2016. – С. 47–50.
14. Мельник Я. Дефініційні особливості оціночної категорії «любов» та її місце в системі сімейного права / Мельник Я., Мельник Ю., Мельник М. // Jurnalul juridic national: teorie și practică. – № 4 (14). – 2015. – С. 66–71.
15. Національні тенденції та міжнародний досвід сучасного праворозуміння : монографія / [Шемшученко Ю.С., Оніщенко Н.М., Зайчук О.В. та ін.]; за заг.ред. Н.М. Оніщенко. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2013. – 480 с.
16. Оборотов Ю.М. Теорія держави і права. Державний іспит / Оборотов Ю.М., Крестовська Н.М., Крижнівський А.Ф., Матвеева Л.Г. – Харків: Одиссей, 2010. – 256 с.
17. Оніщенко Н.М., Пархоменко Н.М. Соціальний вибір правової системи: реалії та перспективи : монографія / Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко; відп. ред. Ю.С. Шемшученко. – К.: Видавництво «Юридична думка», 2011. – 176 с.
18. Осипян Б.А. Дух правометрии, или основание межерологии права / Б.А. Осипян. – М.: Издательство «Юрлитинформ», 2009. – 656 с.
19. Осипян Б.А. Духовные измерения права / Б.А. Осипян // Социально-политические науки. – 2'2014. – С. 59–66.
20. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.1993 № 3792-ХІІ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>.
21. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-ІІІ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
22. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-ІV [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
23. Цитатник : матеріал із Вікіпедії [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://ru.wikiquote.org/wiki/Мастер_и_Маргарита.

Статья посвящена анализу творчества Н.А. Булгакова в аспекте выявления аксиологического среза в романе «Мастер и Маргарита» таких философско-правовых категорий, как «свобода», «право», «политика» и «ответственность». Раскрываются вопросы идейно точного понимания писателем содержания и сути права, направлений его развития, которые сегодня все больше находят свое отражение как в национальных, так и в международных документах по защите и охране прав человека и основных свобод, в частности, в контексте авторских прав и семейного права.

Ключевые слова: «Мастер и Маргарита», Булгаков, философия права, авторское право, семейное право, аксиология права, – свободы, – политики, – ответственности.

The article is devoted to the analysis of the works of M. O. Bulgakov to identify axiological cut in the novel «The Master and Margarita» of such philosophical and legal categories as «freedom», «rights», «policy» and «liability». The issues of ideologically accurate understanding of the writer of the content and essence of the law, its areas of development, nowadays which are more and more taking a new display of both national and international instruments for the protection and the security of human rights and fundamental freedoms, in particular in the context of copyright and family law, are disclosed.

Key words: «The Master and Margarita», Bulgakov, philosophy of law, copyright law, family law, axiology of rights, – freedom, –policy, –liability.

